УДК 911.3:330.341.4(477.83-25):001.89

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА МІСТА ЛЬВОВА У НАУКОВИХ РОЗВІДКАХ ПРОФЕСОРА МИКОЛИ НАЗАРУКА

Любов Котик

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

Анотація: Проаналізовано наукову спадщину професора Миколи Назарука (1953-2023) у контексті дослідження трансформації господарства міста Львова. Обґрунтовано актуальність звернення до праць ученого з огляду на сучасні соціально-економічні, демографічні та безпекові виклики розвитку міста. Висвітлено теоретико-методологічні підходи М. Назарука до розуміння міста як складної соціоекосистеми, у якій господарський комплекс розглядається у взаємозв'язку з природними, демографічними та екологічними чинниками. Проаналізовано ключові аспекти трансформації господарства Львова, зокрема роль адміністративного та демографічного факторів, зміни галузевої і просторової структури економіки, формування промислових районів та розвиток сфери послуг. Простежено еволюцію господарського комплексу міста у ретроспективі та окреслено сучасні тенденції його розвитку, включаючи зростання ролі ІТ-сектору, туризму та процеси ревіталізації. Визначено основні виклики трансформаційних змін, пов'язані з диспропорціями розвитку, соціальною нестабільністю та екологічними проблемами. Показано вагомість ідей ученого для формування стратегій сталого розвитку міста, раціонального використання ресурсів та вдосконалення інвестиційної політики.

Ключові слова: професор Микола Назарук, місто Львів, трансформація господарства, соціоекосистема, трудові ресурси, промисловість.

A STUDY OF THE ISSUES THE TRANSFORMATION THE CITY'S ECONOMY OF LVIV IN THE RESEARCH OF PROFESSOR MYKOLA NAZARUK

Liubov Kotyk

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv

Summary: This paper analyses the academic legacy of Professor Mykola Nazaruk (1953–2023) in the context of research into the transformation of Lviv's economy. It demonstrates the relevance of referring to the scholar's works in light of the contemporary socio-economic, demographic and security challenges facing the city's development. M. Nazaruk's theoretical and methodological approaches to understanding the city as a complex socio-ecosystem, in which the economic complex is considered in relation to natural, demographic and environmental factors, are highlighted. The key aspects of the transformation of Lviv's economy are analysed, in particular the role of administrative and demographic factors, changes in the sectoral and spatial structure of the economy, the formation of industrial districts and the development of the service sector. The evolution of the city's economic complex is traced retrospectively, and contemporary trends in its development are outlined, including the growing role of the IT sector, tourism and revitalisation processes. The main challenges of transformational change, linked to development imbalances, social instability and environmental problems, are identified. The significance of the scholar's ideas for formulating strategies for the city's sustainable development, the rational use of resources and the improvement of investment policy is demonstrated.

Keywords: Professor Mykola Nazaruk, city Lviv, transformation of the economy, socio-ecosystem, labour resources, industry.

Актуальність дослідження: Наукова спадщина доктора географічних наук, професора Миколи Назарука (1953-2023) велика і багатогранна. Вона охоплює дослідження теоретико-методологічних й прикладних проблем екології, соціоекології, урбоекології; філософії довкілля, природокористування, екологічної освіти, взаємозв'язку природи й соціального довкілля Львова, екологічного менеджменту та ін. [13, 14]. Вагоме місце в науковій спадщині професора

Миколи Назарука займає проблематика дослідження великого міста Львова, що її так схарактеризував вчений: «*Місто будь-якої епохи є явище історичним і географічним, причому просторова форма є компромісом між минулим і сьогоденням, натомість суспільний сенс діяльності майже винятково належить сучасності, місто є просторовою системою культури і кожній формі цивілізації відповідає окреслений характер міста*» [15, с. 12]. У площині міста з-поміж вивчення процесів формування та розв'язання соціально-екологічних проблем поселення та відмінностей гостроти їхнього прояву у геочасовому аспекті, професор у тому числі зосереджував увагу на дослідження викликів трансформації його господарства. У час пошуку громадою та адміністративним менеджментом міста Львова оптимальних шляхів розвитку поселення з врахуванням сучасних безпекових й демографічних викликів та впровадження засад сталого розвитку, його енергетичної незалежності й стійкості, дослідження наукового доробку професора Миколи Назарука з проблем трансформації господарства міста є на часі.

Мета дослідження: Проаналізувати напрацювання професора Миколи Назарука з тематики трансформації господарства міста Львова, означити ключові аспекти трансформації господарства, на яких наголошував вчений та виклики розвитку міста пов'язані з цими трансформаційними змінами, простежити їхній прояв у сучасних реаліях економічного розвитку міста.

Результати дослідження: Проблеми трансформації господарства м. Львова, окремо, чи в контексті функціонування господарського комплексу Львівської області, загалом, присутні у наукових розвідках українських вчених географів, економістів, істориків, краєзнавців. Наприклад, історичний контекст геочасової трансформації Львова, як давнього, осілого місця проживання людей на теренах Галичини здійснив професор Іван Крип'якевич [7]; геочасовий розвиток поселення через призму давніх картографічних творів поданий у науковій праці «Атлас українських історичних міст. Львів» [1]; ґрунтовні розвідки зміни архітектурного і планувального образу міста подані у напрацюваннях Ігоря Мельника [12] та Ілька Лемка з колективом авторів [9] та інших дослідників; зміни планувальної структури зелених насаджень міста та формування системи парків й садів у площині м. Львова й їхнього поєднання з житловою, промисловою, адміністративною забудовою поселення представлено у дослідженні професора Володимира Кучерявого [8]. Проблеми трансформаційних змін економіки та функціонально-територіального планування міських поселень України, загалом, та Західного регіону України, зокрема, на початку XX ст. розкриті у наукових розвідках доктора географії Григорія Величка («Географічні умови розвитку міст на Україні» (1930) та ін.) [4, 5], в епістолярній творчості [2] та наукових дослідженнях («Нафта Східної Галичини» (1922) та ін.) академіка Степана Рудницького [3]. Ґрунтовний аналіз господарства міста Львова у сімсотрічній ретроспективі та з акцентом на міжвоєнний період (1918-1939) виконала доктор географії Олена Степанів у розвідці «Сучасний Львів» (1943) [6, 18]. Роль вивчення трансформаційних змін господарства міста у системі львовознавства, як окремого наукового напрямку дослідження обґрунтував професор Олег Шаблій [19, 20]. Детальні зміни галузевої і просторової структури господарського комплексу м. Львова на початку XXI ст. представлені у праці «Львів. Комплексний атлас» (2012) [10].

Проблеми трансформації господарства міста Львова наскрізно присутні у наукових розвідках проф. Миколи Назарука присвячених дослідженню поселення. Вчений їх розглядав через призму функціонування міста як складної соціоекосистеми невід'ємною складовою якої на рівні з природними передумова існування поселення, демографічною ситуацією й екологічним станом є економіка міста, а власне її галузева структура, просторові особливості й відмінності розвитку та ін. Найповніше його розмисли з цієї проблематики представлені у монографії «Львів у XX столітті: соціально-економічний аналіз» (2008) [16], науково-популярному виданні «Львів на початку XXI століття» (2015) [15], монографії «Львів. Місто, природа, простір» (2022) [17] (рис. 1, 2).

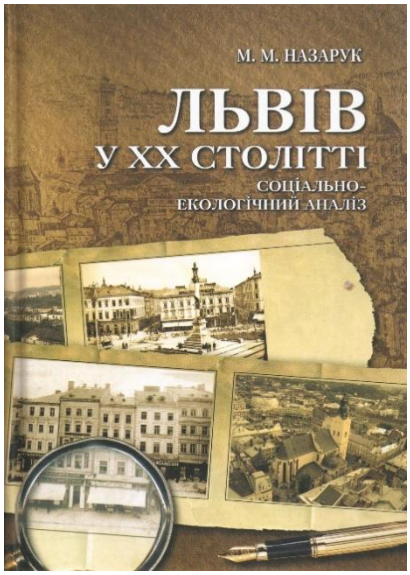

Рис. 1. М. Назарук «Львів у XX столітті: соціально-економічний аналіз», 2008

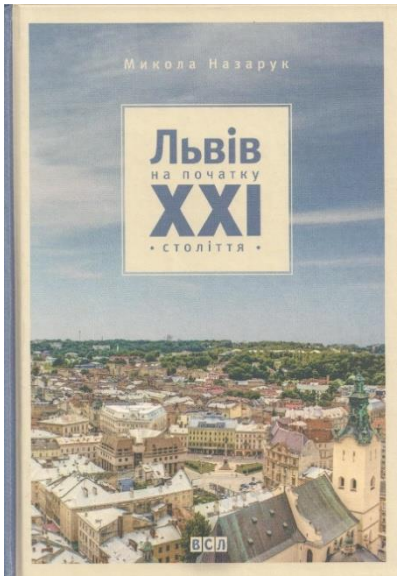

Рис. 2. М. Назарук «Львів на початку XXI століття», 2015

При дослідженні проблем трансформації господарства м. Львова проф. М. Назарук виходив з розгляду базової категорії дослідження – міста як складної, історично давньої, але динамічної і чутливої до зовнішніх і внутрішніх викликів соціоекосистеми: «*місто є однією з найдавніших складних структур, які створило людство. Воно є передусім високоорганізованою суспільною структурою, йому передувало виникнення, а потім ускладнення суспільних структур*» [15, с. 11] та зазначав: «*Місто будь-якої епохи є явищем історичним і географічним, причому просторова форма є компромісом між минулим і сьогоденням, натомість суспільний сенс діяльності майже винятково належить сучасності, місто є просторовою системою культури, і кожній формі цивілізації відповідає окреслений характер міста*» [15, с. 12]. Власне складне поєднання культур та тривалий історичний зріз розвитку, на думку вченого, сприяли формуванню неповторності міста Львова: «*Унаслідок взаємодії різних культур, кожна з яких залишила в спадок частку своєї самобутності, і сформувалося «місто Лева*» [15, с. 14], а адміністративна підтримка – його економічному піднесенню: «*Саме з вольового рішення австрійської адміністрації – розмістити тут адміністративний центр найбільшої своєї провінції Королівства Галичини та Володимерії – Львів розцвів уже як самоврядний економічний суб'єкт – вільне місто*» [15, с. 14].

Адміністративний фактор, за М. Назаруком, відіграє вагому роль у трансформації господарства Львова скеровуючи її у конструктивному: «*Унаслідок розширення території й зростання населення виникла потреба створення системи громадського транспорту. З 1879 р. у Львові почав працювати кінний, а з 1894-го – електричний трамвай. … У 1880-1914 р. Львів перетворився на сучасне європейське місто як з погляду урбаністики, будівництва, способу життя, так і з господарського*» [15, с. 14], «*У повоєнні роки тут починається бурхливе промислове будівництво* (Залізничний район м. Львова. – *Прим. Л.К.*). *Окрім численних підприємств харчової промисловості, які працювали ще з довоєнних часів, та різноманітних майстерень, з'являються нові підприємства радіоелектронної та машинобудівної галузей, причому значна частина з них виконує військові замовлення*» [15, с. 76], чи деструктивному напрямку: «*У розвитку галузей народногосподарського комплексу* (Радянський період. – *Прим. Л.К.*) *спостерігалися суперечності й диспропорції. Знана частина господарського комплексу розвивалася за галузевими планами, які розробляли й затверджували міністерства й відомства, чиї підприємства розміщувалися на території міста. Ці плани не завжди узгоджувалися з можливостями міста як урбосистеми*» [15, с. 16], «*Інтенсивний розвиток Львова в другій половині XX ст. став причиною нераціонального розташування промислових підприємств усередині житлової забудови*» [16, с. 127].

Професор наголошував, що у тісному зв'язку з адміністративним фактором на перебіг трансформаційних процесів господарства міста Львова впливає демографічний чинник, зокрема процеси природного відтворення населення, наявна вікова структура людності міста і , головно, структура зайнятості населення та наявний працересурсний потенціал Львова і Підльвів'я: «*Аналіз демографічної і трудоресурсної ситуації в місті показує, що формування трудових ресурсів базується на таких основних джерелах як: природний приріст населення, механічний приріст, маятникова міграція, залучення до праці осіб пенсійного віку. В 1984 році в народному господарстві міста було зайнято 80 % працездатного і 57,6 % всього населення. Крім того, на підприємствах працювало 3,8 % осіб пенсійного віку*» [16, с. 69]. Власне працересурсний потенціал Львова є як запорукою успішного впровадження інтенсивних трансформацій господарства міста: «*У 1900 році в промисловому виробництві працювало трохи більше 10,0 тис., а в 1931-му – разом з тимчасово безробітними понад 25,0 тис. осіб. … В середньому на одного власника і співвласника промислового підприємства припадало два-три наймані робітники*» [16, с. 64], «*На початку 30-х років у промисловості і на будівельних підприємствах, що мали по 20 і більше робітників, працювало 7,0 тис. осіб. … Промислове населення у Львові становило 25-30 %. Характерним для розвитку міста було те, що навіть у торгівлі працювало значно більше людей, ніж у промисловості*» [16, с. 65] так й чітким маркером деструктивного перебігу трансформації: «*Скорочення населення на 74 тис. осіб за 1996-2011 р. пов'язане з соціально-економічною кризою, у якій перебуває Україна. Криза породжує зневіру людей у майбутній день, стимулює пошук порятунку в чужих краях – масового характеру набули заробітчанські міграції*» [15, с. 24], «*У цьому контексті слід передусім згадати про процеси економічної нестабільності – масове безробіття (приховане та явне), гастарбайтерські міграції, соціальну незахищеність молодих сімей*» [15, с. 27].

Розмислює М. Назарук і про структурні зміни господарства м. Львова через призму трансформації галузевої і просторової структури, ускладнення функціональних та організаційних зв'язків у різні часові проміжки розвитку поселення: *«Кінець XIX ст. характеризується деяким пожвавленням розвитку промисловості Львова. Розвинулися харчова, металообробна і цегельна галузі, з'явився ряд великих будівельних організацій. У 1902 році тут (разом з передмістям) налічувалося вже понад 60 промислових підприємств, на кожному з яких працювало понад двадцять осіб. Усього на цих підприємствах було зайнято 4,3 тис. робітників. Крім того, понад 2,5 тис. робітників працювало на великих будівельних об'єктах міста*» [16, с. 64]; «*Львів став великим індустріальним містом. Серед промисловості зростала питома вага продукції металообробної галузі: якщо в 1939 році вона складала 1,9 % валової продукції Львова , то в 1950-му досягла 44,9 %. Створення крупних промислових підприємств, реконструкція й спорудження нових підприємств харчової і легкої промисловості та промисловості будівельних матеріалів докорінно змінило структуру природних ландшафтів міста*» [16, с. 150].

Особливий акцент у дослідженні трансформаційних процесів на теренах Львова вчений робить на зміни у промисловості та сфері послуг, становлення ринкової інфраструктури і трансформацію господарської спеціалізації поселення: «*Промислове населення у Львові становило 25-30 %* (30-ті роки XX ст. - *Прим. Л.К.*). *Характерним для розвитку міста було те, що навіть у торгівлі працювало значно більше людей, ніж у промисловості. Основну частину населення (понад 300 тис. ос.) складали особи вільних професій, чиновники і люди без певних занять (35-40 %). Усе це свідчить про те, що Львів у довоєнний період (хоч і відбувся ріст населення майже в п'ять разів) фактично розвивався як адміністративно-торговельний і частково ремісничий центр. Тут функціонувало понад 15 різних банків, 6,0-7,0 тис. торговельних підприємств, сотні оптово-торговельних фірм*» [16, с. 65].

Не оминає М. Назурук просторові трансформаційні зміни господарства Львова розкриваючи їх через призму формування та функціонування промислових районів міста у другій половині XX ст. – Північного, Західного, Південного та відзначаючи вплив природних ландшафтів міста на їхні просторові межі і наближеність до транспортних центрів поселення – залізничних станцій: «*У промисловому відношенні тривалий час у Львові виділявся північний*

район, який знаходиться поміж горбами Розточчя на сході, Кортумовою горою на заході і простягається до річки Полтви. Він має досить рівну поверхню, що сприяло промисловому будівництву. … У другій половині XX ст. він формувався як район легкої та харчової промисловості. Тут були зосереджені шкіркомбінат, лакофарбовий і газовий заводи, харчові підприємства, зокрема великий млинкомбінат, маслозавод, м'ясокомбінат, кондитерська фабрика, рибокоптильний, пивоварний і лікеро-горілчаний заводи, а також скляні підприємства» [16, с. 154-155]; «*Південний сектор тяжіє до залізничних станцій Персенківка і Скнилів. Економічну основу його становлять підприємства електротехнічної й енергетичної промисловості (завод «Іскра», ізоляторний, електропобутової апаратури) та автобусний завод. Тут зосереджені група цегельних заводів (що пояснюється насамперед наявністю сировини), а також завод будівельних матеріалів*» [16, с. 156].

Професор відзначає важливість у великому місті, незважаючи на трансформаційні виклики та зміни концепцій розвитку поселення, становлення і функціонування цілісних промислових районів, що не лише диверсифікують структуру господарства поселення, сприяють розвитку інженерно-технічної спеціалізації господарства міста та збереження у структурі зайнятості населення висококваліфікованих інженерних кадрів, але й раціонального та ефективного використання виробничої інфраструктури: «*Формування у межах міста певних промислових районів зумовило виникнення внутрішніх зв'язків у межах промислової інфраструктури, зокрема, в процесі спільного для всього вузла використання палива, електричної і теплової енергії, водопроводу й зовнішнього транспорту, інженерних споруд, спільних промислових площадок. Як свідчить практика, розвиток міста тісно пов'язаний саме з розвитком зазначених промислових районів*». Зараз ідеї професора знаходять своє відображення у процесах ревіталізації та нового промислово-функціонального наповнення старопромислових та становлення локальних модерних промислових районів м. Львова, що функціонують за принципом кущів, де взаєморозташування промислових підприємств забезпечує спільність формування та використання інфраструктури: мікрорайон Рясне, Персенківка та ін.

Критично М. Назарук оцінював наслідки та процеси трансформаційних змін господарського комплексу м. Львова наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. Відзначаючи ефективний вплив інвестицій, розвитку сфери туризму: «*Розвиваючи туризм у Львові, ми робимо його кращим і для себе і для сприйняття гостями міста*» [15, с. 131], IT-бізнесу: «*Львів на початку XXI століття став відомим містом, штаб-квартирою значної кількості компаній у сфері бізнес-послуг. В якості головних переваг Львова на міжнародному IT-ринку були визнані менші витрати на входження на ринок у порівнянні з Києвом та іншими європейськими містами, а також висока якість людських ресурсів*» [15, с. 141] вчений наголошував на викликах економіки поселення, які спричиняють деструктивні зміни у соціальній сфері міста, особливо громадському транспорті, промисловості: «*Структурні зміни, що відбулися в економіці міста, істотно вплинули на умови функціонування міста як складної системи, що самоорганізовується, часто призводять до порушення не надто надійного балансу природних, культурних, економічних, технологічних і управлінських сфер. Ринок не дає змоги контролювати такі чинники, як забруднення, перенаселеність, соціальне розшарування*» [15, с. 63].

Професор відзначаючи позитивні трансформаційні зміни господарства міста Львова у XXI ст. спрямовані у напрямку розвитку сфери послуг і становлення четвертинного сектора економіки, наголошував на необхідність раціонального використання земельних ресурсів міста, як головного і найціннішого ресурсу поселення [15, с. 179], напрацювання довготривалих стратегій збалансованого розвитку усіх сфер його господарства та впровадження концепції сталого розвитку міста [15, с. 186-187], розробленні ефективної інвестиційної політики, яка б не йшла у розріз з запитами соціальної та екологічної сфер міста [15, с. 178-179] та ін.

Висновки: наукова спадщина професора Миколи Назарука містить значні напрацювання з проблем трансформації господарського комплексу м. Львова, як у ретроспективі так і в реаліях розвитку економіки міста на початку XXI ст. Актуальними є розмисли вченого, які розкривають виклики розвитку господарства міста у руслі сучасних безпекових, демографічних й

економічних викликів, як то впровадження засад сталого розвитку, зростання інвестиційно-інноваційної діяльності, формування нових просторових осередків модерної промислової та інженерно-технічної діяльності, ревіталізації простору міста, ефективного використання земельних ресурсів поселення тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас українських історичних міст. Львів / наук. ред. М. Капраль. Львів: ДНВП «Картографія», 2014. Т. 1. 95 с.

2. *Котик Л.* Економіко-географічні ідеї у працях і листуванні академіка Степана Рудницького. *Історія української географії*. 2017. Вип. 36. С. 45-53.

3. *Котик Л.* З маловідомих економіко-географічних праць академіка Степана Рудницького — «Нафта Східної Галичини» / Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної, туризмологічної та екологічної науки: матеріали ІІ міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 15 жовтня 2020 р.). Тернопіль: Вектор, 2020. С. 119-133.

4. *Котик Л.* Проблеми землекористування у наукових розвідках доктора географії Григорія Величка // Генеза, географія та екологія ґрунтів: зб. наук. праць Всеукр. наук. конф. “Українське грунтознавство: традиції, виклики та перспективи”, присв. Світлій пам’яті проф. Степана Позняка (м. Львів, 3-4 жовтня 2025 р.). Львів, 2025. С. 103-109.

5. *Котик Л.* Проблеми трансформації господарського комплексу України у наукових розвідках доктора географії Григорія Величка. *Вісник науки та освіти.* 2025. №7 (37). С. 1320-1334. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-7(37)-1319-1334.

6. *Котик Л.* Трансформація господарства регіону в наукових розвідках Олени Степанів // Доктор філософії Олена Степанів: географ, краєзнавець, педагог: матер Міжнар. наук. онлайн-семінару до 130-ліття від народження ученої (м. Львів, 20 грудня 2022 р.). Львів: Простір-М, 2023. С. 139-146.

7. *Крип’якевич І. П.* Історичні проходи по Львові. Львів: Каменяр, 1991. 167 с.

8. *Кучерявий В. П.* Сади і парки Львова. Львів: Світ, 2008. 360 с.

9. *Лемко І., Михалик В., Бегляров Г.* 1243 вулиці Львова. Львів: «Апріорі», 2009. 528 с.

10. Львів. Комплексний атлас / за ред. О. Шаблія. Київ, 2012.

11. Львів: природа навколо нас / за заг. ред. М. М. Назарука. Львів: Коло, 2016. 208 с.

12. *Мельник І. В*. Львівські вулиці і кам’яниці, мури, закамарки, передмістя та інші особливості Королівського столичного міста Галичини. Львів: Центр Європи, 2008. 383 с.

13. Назарук Микола. URL: https://scholar.google.com/citations?user=kfivWgoAAAAJ&hl=uk

14. Назарук Микола Миколайович. URL: https://esu.com.ua/article-71691.

15. *Назарук М.* Львів на початку XXI ст. Львів: Вид-во Старого Лева, 2015. 240 с.

16. *Назарук М.* Львів у XX столітті: соціально-екологічний аналіз: монографія. Львів: Укр. Акад. друкарства; Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 348 с.

17. *Назарук М.* Львів. Місто, природа, простір. Львів: вид-во Старого Лева, 2022. 336 с.

18. *Степанів О.* Сучасний Львів. Путівник. Перевидання з 1943 р. Стереотипне. Львів: Фенікс, 1992. 144 с.

19. *Шаблій О. І.* Львовознавство: підходи, аспекти, проблеми. *Історія української географії*. Вип. 27. 2013. С. 8-14.

20. *Шаблій О. І.* Природні умови Львова і Підльвів’я. *Історія української географії*. Вип. 27. 2013. С. 62-72.